

Tudor TEOTEOI, *Byzantina et Daco-Romana. Studii de istorie și civilizație bizantină și românească medievală*, București, Edit. Omonia, 2008, 422 p.

Volumul cuprinde 24 de studii dedicate istoriei și civilizației bizantine și românești medievale, dispuse pe două secțiuni, *Byzantina* și *Daco-Romana*, fiind precedate de un *Cuvânt înainte*, în care se dau cititorilor informații în legătură cu structura volumului, criteriile ce au stat la baza grupării studiilor și temele abordate de acestea.

Ceea ce se remarcă de la început este coeziunea lucrării, în sensul că sunt urmărite, atât în lumea bizantină, cât și în cea românească a Evului Mediu probleme similare de istorie politică, instituțională, bisericească ori culturală. Acest mod de cercetare, care implică stabilirea unor legături între cele două spații, a unor conexiuni între evenimente sau instituții, permite dobândirea unei viziuni de ansamblu asupra sud-estului european și a unei cât mai corecte înțelegeri a temelor abordate, ferind cititorul de furnizarea unor concluzii fragmentate și de carențele pe care acestea din urmă le au. În același timp însă metoda de investigație aleasă de T. Teoteoi nu este ușoară sau la îndemâna tuturor, căci nici nu se poate concepe o înțelegere a istoriei și civilizației bizantine fără o profundă cunoaștere a limbii grecești medievale. În acest context, amintim, dacă mai este nevoie, ca autorul operei de față este totodată și coautor al celui de-al patrulea volum al culegerii de izvoare *Fontes Historiae Daco-Romanae*¹, în care domnia sa a tradus pasaje semnificative ale cronicarilor bizantini referitoare la spațiul românesc; de asemenea, T. Teoteoi a participat la publicarea celui de-al treilea volum al catalogului de manuscrise grecești din Biblioteca Academiei Române². Cu alte cuvinte, autorul studiilor de față este în același timp unul dintre traducătorii principalelor culegeri de scrieri bizantine ce au în vedere spațiul românesc și care facilitează istoricilor necunoscători ai limbii grecești accesul la aceste surse.

Între temele avute în vedere în studiile de față reținem dreptul de preempțiune, la care fac referire numeroase zapise și hrisoave și care a reglementat, într-o bună măsură, raporturile dintre membrii comunităților sătenești românești. La finalul unei anchete cu exemplificări de situații și similitudini cu lumea bizantină, autorul conchide că preempțiunea se aplica atât proprietăților devălmășe, cât și celor moștenite pe cale patrimonială. Cercetarea întreprinsă pentru spațiul românesc a fost precedată de una similară asupra dreptului de protimisis în lumea bizantină, unde se observă o aplicare a lui întâi la proprietatea de obște și ulterior și la cea privată. Remarcăm în acest caz concret, legat de studierea dreptului de precumpărare sau cumpărare preferențială, cât de utilă este pentru cititor precedarea articolului despre spațiul românesc de cea incursiune în dreptul bizantin, realizată în cadrul unui studiu anterior asupra instituției similare din Bizanț.

Un alt subiect are în vedere genuri ale istoriografiei medievale românești și bizantine, urmărindu-se totodată și influența acestora din urmă asupra celei din spațiul românesc. În acest sens, un articol se oprește chiar asupra tradiției bizantine la cronicarii români, iar similitudinile sunt căutate în elemente ce țin de forma de prezentare a scrierilor, de anumite formule stereotipe, acei topoi bizantini, în stilul autorilor de prezentare a evenimentelor ori în modalitatea de exprimare a anilor. Alte studii sunt dedicate moștenirilor bizantine în spațiul românesc, vizibile și la nivelul relațiilor dintre Stat și Biserică, în cultul sfinților sau în creația hagiografică. Există, de asemenea, câteva studii de detaliu, care își propun identificarea unor toponime menționate în surse,

¹ *Fontes Historiae Daco-Romania*, vol. IV, publicat de H. Mihăescu, R. Lăzăreanu, N. Ș. Tanașoca, T. Teoteoi, București, 1982, 583 p.

² M. Caratașu, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române*, vol. III, ediție îngrijită de Emanuela Popescu-Mihuț și T. Teoteoi, București, 2004, 427 p.

cum este cazul cu acel Ascalon, care apare în *Viața Sfântului Nifon* și care este de fapt portul Aulon din Albania, menționat în diverse hărți maritime italiene ca Avelona, Valona, dar care este pomenit și în surse bizantine.

Temele prezentate sunt bazate pe o minuțioasă studiere nu doar a izvoarelor, ci și a conceptelor, a termenilor. Cuvintele cheie care denumesc instituții sau apar ca apelative ale acestora sunt cu atenție cercetate, pornindu-se de la etimologia lor și urmărindu-se eventualele modificări de sens în limbile care le împrumută. De pildă, pentru o corectă înțelegere a dreptului de preempțiune, s-a pornit, atât în cazul istoriei bizantine, cât și a celei românești, de la explicarea noțiunii, care a necesitat o stabilire a etimologiei din limba greacă și a găsirii omonimului în limba latină. Acest pas fiind făcut, s-a purces apoi la consultarea unor culegeri de legi sau a altor tipuri de documente, povești imperiale ori hrisoave, urmărindu-se de la caz la caz sensurile. Prin urmare, concluziile au fost trase printr-o cercetare interdisciplinară, care a îmbinat istoria politică și socială cu istoria dreptului și cu filologia și care a pornit de la surse primare, ca poveștile emise de împăratul Roman I Lecapenos ori *Hexabiblos*-ul lui Harmenopoulos din veacul al XIV-lea, dar a avut în vedere și scrierile unor cercetători renumiți în domeniu, precum G. Ostrogorsky, Val. Al. Gerogescu sau V. Hanga.

Câteva studii sunt dedicate vieții bisericești. În aceeași manieră științifică, de coroborare a surselor și de analiză a terminologiei, este studiat, de exemplu, calificativul de mamă a tuturor bisericilor, atribuit mitropoliei din Târgoviște, într-un hrisov de la Matei Basarab. Moștenirea bizantină în lumea românească apare, însă, mai clar în cazul lucrărilor hagiografice și al cultului sfinților, subiecte analizate în acest volum într-un studiu aparte, ce surprinde rolul sfinților militari, de pildă, în istoria bizantinilor și a românilor în contextul situației politice medievale. Istoria bisericească nu este studiată numai la nivelul legăturilor stabilite cu Patriarhia Ecumenică, la nivel instituțional și canonic, deci, ori prin diferiți prelați greci care au venit în țările române, ci este privită și din interiorul ei, prin cultul sfinților sau prin observarea unor aspecte ale vieții monahale, așa cum se desprind ele din anumite scrieri ale vremii. De pildă, autorul s-a aplecat și asupra unor aspecte care de obicei trec neobservate de istorici și care pot fi eventual sesizate de teologi. Ne referim la analiza unor tipice mănăstirești pentru a surprinde munca manuală făcută de călugări, cu rolul ei în sporirea vieții duhovnicești în primul rând și ca o modalitate de combatere a akediei.

În câteva cazuri, pentru a sublinia unele aspecte, autorul a dat în anexe, la finalul articolelor, fragmente semnificative, întinse pe mai multe pagini, din izvoare grecești. Ne referim aici, de pildă, la o *Cronică Scurtă* păstrată într-un manuscris din secolul al XVIII-lea, prezentată cititorilor în limba greacă, urmată de traducerea românească și inclusă într-un studiu în care se comentează caracteristicile acestui gen al istoriografiei bizantine. În acest context, subliniem în primul rând maniera academică de prezentare a textului, cu respectarea regulilor de editare a izvoarelor. În plus, remarcăm încă o dată capacitatea autorului de a citi manuscrise, care implică, așa cum se știe, dincolo de traducerea textului grecesc, și transcrierea lui, iar această etapă poate avea în unele cazuri un grad mare de dificultate.

La finalul volumului găsim un indice general, care aduce o mărturie în plus asupra profesionalismului cu care a fost realizată lucrarea de față.

În concluzie, valoarea volumului este dată atât din conținutul informațional al studiilor, alcătuite în primul rând pe baza studierii surselor istorice, printr-o metodă comparativă și o cercetarea interdisciplinară, cât și prin maniera de prezentare a materialelor. Căci, au fost cuprinse întâi studiile dedicate spațiului bizantin și apoi a fost analizată moștenirea bizantină în țările române, sesizabilă la nivel instituțional ori cultural. Remarcăm, de asemenea, și valoarea lucrărilor citate de autor, ca parte bibliografică, cât și respectul față de cititor, manifestat prin întocmirea indicelui, a listei de abrevieri, dar și a rezumatelor textelor românești într-o limbă de circulație.

Nicolae PĂUN, *Viața economică a României 1918-1948. Dezvoltare, modernizare, europenizare*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 504 p.

Evoluția promițătoare, dar sinuoasă a economiei românești după Primul Război Mondial constituie un pasionant domeniu de investigație pentru istoricii dedicați istoriei sociale. Realizarea statului național unitar a îmbogățit potențialul economic al României cu importante resurse materiale și umane, care așteptau a fi valorificate în noul context european. Cu toate acestea, capcanele și șocurile evoluției istorice mondiale și-au pus cu putere amprenta asupra vieții economice românești, după cum remarcă autorul, Nicolae Păun, cunoscut în istoriografia românească pentru contribuțiile sale remarcabile atât în domeniul istoriei economice, cât și în cel al integrării și instituțiilor europene. Dacă până acum autorul a observat anumite aspecte cu caracter general sau particular ale istoriei economice românești, de data aceasta a aplicat o viziune globală asupra fenomenelor studiate, realizând o sinteză reușită asupra proceselor contradictorii din societatea românească în prima jumătate a secolului XX. Factorii rezultați din urmările Primului Război Mondial, impactul crizei economice din deceniul al patrulea, cea de a doua conflagrație mondială, apoi ocupația sovietică și comunizarea României au impus organelor de stat românești, întreprinzătorilor particulari și populației active permanente eforturi de adaptare și reorientare în funcție de noile împrejurări. Autorul remarcă în acest sens rolul organizării administrativ-teritoriale ca bază funcțională a întregii vieți economice și acordă acestei chestiuni o secțiune specială intitulată *Organizarea administrativă în dezbaterea societății românești*. Bineînțeles, teritoriul sensibil mărit al României interbelice trebuia reorganizat conform noilor cerințe, care urmau să ia în considerare și tradițiile deosebite pe care le aduceau cu sine provinciile reunite cu România. Desigur, Constituția din anul 1923 urma să enunțe principiile de bază care urmau să stea la baza reorganizării administrative și autorul le analizează pe rând, dar nu în spirit festivist, întrucât expune și contraargumentele energice invocate în special de deputații ardeleni, basarabeni și de cei din partidul țărănesc. Dintre numeroasele principii, autorul analizează cu deosebită acuratețe ideea scoaterii administrației de sub influența politică, precum și principiul descentralizării, pe care încearcă să le identifice în Legea pentru unificarea administrativă adoptată de guvernul liberal în anul 1925. Rezultă însă că legea din 1925 a dus la centralizarea guvernamentală a administrației, atenuată de înființarea unor circumscripții regionale administrative, foarte schimbătoare ca și cuprindere teritorială. Autorul identifică principii de descentralizare administrativă mai ales în legislația adoptată de partidul național-țărănesc în anul 1929, exprimându-și totodată îndoielile în legătură cu posibilitatea aplicării lor în condițiile crizei economice. Independența administrativă față de puterea politică părea oricum un obiectiv greu de atins, dar instaurarea dictaturii regale în anul 1938 și organizarea ținuturilor de dimensiuni exagerate a dus la subordonarea directă a subdiviziunilor locale față de autoritatea centrală, reprezentată chiar prin rege și guvern. După cum reiese din capitolele următoare, în condițiile războiului și ale ocupației sovietice, amestecul direct al puterii politice în treburile administrative se va accentua, paralel cu imposibilitatea crescândă de a se purta dezbateri publice pe aceste teme.

Cu toate acestea, capacitatea de dezbatere la un înalt nivel teoretic era caracteristică intelectualității române, după cum reiese din capitolul dedicat doctrinelor economice care s-au vehiculat în România interbelică. Analiza profundă și nuanțată a curentelor de gândire economică reprezintă o preocupare predilectă pentru istoricul Nicolae Păun, prezentă în numeroase lucrări anterioare. Dar în cartea de față el a realizat o sinteză cuprinzătoare în legătură directă cu concepțiile predominante pe plan european. Autorul încearcă să pătrundă cu imparțialitate subtilitățile diferitelor curente doctrinare, acordând o deosebită atenție liberalismului și țărănismului. El arată o prețuire deosebită neoliberalismului lucid, de tip modern, formulat de Mihail Manoilescu pe planul vieții economice și al protecționismului industrial și comercial, dar se distanțează de teoria corporatistă inițiată pe plan social-politic. Toate aceste curente se manifestă în perioada interbelică, dar după Al Doilea Război Mondial presiunea ideologică de stânga se exercită cu atâta putere, încât chiar și reprezentanți ai vechilor școli de gândire aderă la „cea de a treia cale”, denumită de autor neo-

capitalismul sau neo-liberalismul dirijat, reprezentat de Victor Jinga sau Gromoslav Mladenatz. Astfel s-a conturat o zonă de gândire situată la intersecția dintre capitalism și socialism.

Toate școlile de gândire, chiar și cele mai liberale, acceptă însă interferența și implicarea organelor de stat în economie printr-un amplu sistem instituțional. Cu atât mai mult, economia românească, având de recuperat o serioasă rămânere în urmă, avea nevoie de sprijinul instituțiilor și politicii de stat pentru a-și accelera ritmul de dezvoltare, îndeosebi pe plan industrial. Rolul instituțiilor de stat în economia românească este studiat într-un capitol foarte important ca și întindere și interpretare, intitulat *Instituțiile. Suprafețe de contact între Stat – Economie și Societate*. Prima secțiune a capitolului se referă la organizarea instituțională a spațiului economic și denotă gândirea novatoare a autorului. Nicolae Păun subliniază că cercetările de până acum au neglijat studiarea instituțiilor ca suprafețe de contact între autoritățile de stat și viața economică. Tot astfel subliniază că instituțiile nu pot fi studiate în mod izolat, ca entități individuale, ci în interacțiune. Cu alte cuvinte, autorul tratează instituțiile în calitate de organe vii, cu caracter funcțional, iar nu de corpuri amorfe, care trebuie pur și simplu descrise și apoi depozitate în textul lucrării. În acest sens se fac anumite referiri la lucrările economistului Bertrand Jacquillat, care disting între instituțiile guvernamentale, integrative și agregative, parlamentare și neguvernamentale. Pornind de la cele de mai sus, Nicolae Păun încearcă să simplifice încrengătura complicată a instituțiilor economice, rezumându-se la cele mai importante, în frunte cu guvernul. Acordă o deosebită atenție Ministerului de Industrie și Comerț și Ministerului Agriculturii și Domeniilor, titularii fiind înșirați de autor, cu mențiunea că au fost cu toții specialiști de primă mărime din punctul de vedere al competenței. Consideră că cele mai importante instituții integrative și agregative au fost Consiliul Superior Economic, Camerele de Comerț și Industrie, Camerele de Agricultură, Banca Națională a României, dar enumeră apoi și alte instituții de acest gen. În ce privește instituțiile parlamentare, se referă în special la comisiile pe domenii, în număr de 8 la început. Cu privire la instituțiile neguvernamentale, se arată că și ele au fost parțial finanțate de la bugetul de stat, remarcându-se îndeosebi Institutul de Conjunctură, Institutul Social Român, Institutul Economic Român. Autorul subliniază că toate instituțiile și-au dovedit importanța pentru susținerea și transpunerea în viața practică a strategiei dezvoltării și modernizării României. În ce privește strategiile și politicile economice, ele sunt tratate în funcție de domeniile specifice (legislația și politicile agricole, politica forestieră, legislația industrială, aspecte ale politicii comerciale, politica transporturilor, politica monetară și fiscală, tariful vamal). Efectele politicii economice au fost variabile, în funcție de partidele aflate la guvernare, dar ele au permis României să evolueze în cadrul modelului occidental cu o determinare vizibilă pentru modernizare și pentru reducerea decalajelor în dezvoltare, după cum constată autorul.

Funcționalitatea și performanțele sistemului instituțional au fost supuse unui test suprem în timpul marii crize economice mondiale din anii 1929-1933, care a întrerupt vremelnic efortul de modernizare a vieții economice românești. Autorul subliniază că programul economic elaborat de Partidul Național Țărănesc pe vremea când se afla în opoziție a ajutat în mare măsură soluționarea unor consecințe grave ale recesiunii, întrucât viza tocmai protejarea micilor agricultori români care au suferit cel mai mult de pe urma îngustării piețelor de desfacere. Măsurile de protecție agricolă s-au intensificat în anii crizei, culminând cu legile de conversiune a datoriilor agricole din anii 1932-1933. Se arată că scutirea micilor gospodari de plata unei părți a datoriilor a devenit o necesitate atât de evidentă, încât și Partidul Liberal revenit la guvernare a elaborat o lege în acest sens, aplicată după anul 1934. Sunt descrise multiplele dificultăți provocate de criză și măsurile întreprinse de guverne pentru contracararea lor, printre care creditarea intensă a întreprinderilor statului, care au beneficiat de numeroase investiții. Drept urmare, în România criza industrială a fost mult atenuată, de vreme ce în anul 1932 valoarea producției a scăzut cu numai 11% în comparație cu anul 1929, în timp ce în țările vecine s-au înregistrat scăderi de câte 30-40%. Sugerăm autorului să studieze mai atent evoluția extragerii metalelor prețioase în timpul crizei, întrucât prețul de achiziție practicat de Banca Națională a României a crescut la aur și argint și drept urmare volumul producției s-a dublat. Extracția metalelor prețioase a continuat să sporească până la sfârșitul perioadei interbelice, devenind o ramură însemnată a economiei naționale și contribuind astfel la valorificarea potențialului economic românesc.

Punerea în valoare a resurselor economice și umane în perioada interbelică constituie de altfel subiectul unui capitol special, în care realizările și neajunsurile activității productive și comerciale sunt evaluate cu luciditate și atenție, fără ca autorul să exagereze într-un sens sau altul. Sugerăm de această dată să fie privite cu mai multă atenție rezultatele obținute îndeosebi de industria metalurgică, o ramură care a devenit capabilă să producă la sfârșitul perioadei interbelice cele mai diferite tipuri de armament, iar unități de producție, ca uzinele Cugir, au devenit uzine complexe, angajând câteva mii de muncitori și utilaje moderne. În pofida rezultatelor obținute, autorul trage concluzia că în economia europeană, România ocupa în continuare poziția de sursă de materii prime, piață de desfacere a fabricatelor industriale și de plasament al capitalurilor, aceasta în condițiile în care împrejurările internaționale asigurau o anumită stabilitate și siguranță.

Schimbările bruște ivite în conjunctura politico-militară europeană în anii 1938-1940 au avut însă urmări decisive și pentru politica economică românească, întrucât ea a fost silită să se acomodeze pretențiilor germane, încercând concomitent să păstreze făgașul tradițional al fluxului de comerț exterior și circuit de capital. Autorul este nevoit astfel să se angajeze într-o amplă expunere de politică externă, cu accent pe relațiile României cu Germania nazistă între anii 1939-1940. Istoriografia de până acum a pus accentul în special pe acordurile economice româno-germane din anii 1938-1940, dar autorul subliniază că s-au încheiat înțelegeri foarte asemănătoare și cu Marea Britanie și Franța, pentru păstrarea echilibrului pe plan diplomatic și economic. După cum se știe, diplomația românească nu a reușit să salveze integritatea teritorială a României, astfel încât, la un moment dat, autorul se simte nevoit să facă bilanțul economic al amputărilor teritoriale din vara anului 1940, care au dus la serioase pierderi de teritoriu, populație, resurse agricole, miniere și industriale. Toate acestea au afectat simțitor starea armatei române înainte de angajarea în război, după ce nici în anii premergători aceasta nu beneficiase în măsură suficientă de dotarea materială și instituțională corespunzătoare, după cum se apreciază într-o secțiune specială dedicată acestei chestiuni, care trece în revistă eforturile tehnico-materiale și financiare destinate înzestrării armatei în perioada interbelică.

Bineînțeles, aceste eforturi au fost mult amplificate în perioada participării României în războiul mondial alături de Germania nazistă, pe frontul de răsărit. Se arată că, alături de eforturile inerente de război, care au solicitat la maximum resursele financiare, economia românească a trebuit să facă față pretențiilor germane de a prelua controlul asupra tuturor pozițiilor cheie ale resurselor românești. Bogățiile petroliere, alimentare, forestiere au fost orientate către Germania, în același timp capitalul german s-a înstăpânit în societățile petroliere, metalurgice, comerciale și bancare românești. Toate furniturile erau plătite la un curs favorabil pentru marca germană. Cu toate acestea, se poate spune că mareșalul Ion Antonescu nu a capitulat pur și simplu în fața pretențiilor germane, întrucât a pretins achitarea lor în aur. Drept urmare, în momentul răsturnării regimului antonescian, România poseda cea mai mare rezervă de aur din istoria sa, aproape 250 tone. Autorul avertizează că șabloanele ideologice comuniste au prezentat cu totul unilateral raporturile economice româno-germane în perioada războiului. Continuând această linie de interpretare, secțiunea intitulată *Efortul de război și consecințele acestuia* întreprinde o comparație cu evoluția efortului de război între 23 august 1944 și 1 septembrie 1945, răstimp în care el s-a ridicat la cifra de 700 milioane dolari-valută 1938. La această sumă trebuie adăugate plățile care decurgeau din Convenția de armistițiu încheiată în septembrie 1944. Autorul subliniază că textul armistițiului a fost elaborat de sovietici și acceptat de reprezentanții SUA și ai Marii Britanii fără nicio intervenție. Se apreciază că aceasta impunea României un efort economic obișnuit pentru țările învinse, deși prin participarea la război alături de Națiunile Unite, țara noastră devenise de fapt un aliat. Convenția desemna Comisia de Control a Aliților în calitate de supraveghetor al îndeplinirii condițiilor, dar ea era dominată de Înaltul Comandament Sovietic, astfel încât I. V. Stalin a făcut din armistițiu un cadru legal care să-i asigure o poziție politică și economică dominantă în România. Practic, România a fost atribuită sferei de influență sovietice și avea de fapt statutul unei țări ocupate, cu principalele atribuții de suveranitate și independență uzurpate de autoritățile sovietice. Sunt citate numeroase lucrări de dată recentă în

această secțiune a cărții și la locul potrivit este preluată aserțiunea istoricului Dennis Deletant, după care termenii armistițiului au constituit baza pentru transformarea României într-un stat comunist. În acest sens este analizată întreaga legislație din anii 1944-1945, care sub pretextul democratizării vieții publice oferea avantaje sporite forțelor de stânga și, în special, comuniștilor, până când aceștia au preluat de fapt puterea prin intermediul guvernului dr. Petru Groza. Instaurarea noului guvern făcea parte, de fapt, din planul secret de sovietizare a României, elaborat de Ana Pauker, din partea P.C.d.R., și Evgheni Suharov (PCUS) la București la 7 martie 1945, după cum subliniază autorul în ultimul capitol, intitulat *De la economia mixtă la economia de tip sovietic*. În acest capitol sunt prezentate principalele măsuri care au condus treptat la preluarea întregii activități economice de către organele de stat, începând cu reforma agrară din 1945 și terminând cu naționalizarea principalelor întreprinderi la 11 iunie 1948. Aceste etape economice au fost prezentate în numeroase volume și studii de până acum, dar Nicolae Păun aderă la unele puncte de vedere radicale, mai puțin vehiculate. Astfel, consideră că reforma agrară din 1945 a însemnat primul pas în direcția procesului de colectivizare a agriculturii, iar nu generalizarea micii proprietăți țărănești, cum se afirma până acum. De asemenea, spre deosebire de istoricii care consideră că între 1945-1947 a avut loc o anumită refacere economică, el ajunge la concluzia că situația evolua către dezastrul total, urmărit în mod conștient de către comuniști pentru a avea pretextele necesare în vederea acaparării pârghiilor instituționale de către stat. Autorul recurge la anumite nuanțe originale și în ce privește evenimentele de politică externă, cum ar fi reinstaurarea administrației românești în Nordul Transilvaniei, Conferința de pace de la Paris, refuzul de a accepta Planul Marshall sau aderarea P.C.R. la Cominform. De asemenea, acordă o atenție sporită încercărilor regelui Mihai de a se opune procesului de sovietizare a României, ceea ce a dus, după cum se știe, la înlăturarea monarhiei și proclamarea republicii.

În acest fel Nicolae Păun imprimă o puternică amprentă personală în expunerea proceselor macrostructurale din viața economică românească a secolului XX. Spre deosebire de numeroase alte studii de istorie economică, care reprezintă în mare măsură o înșiruire de date statistice și de evenimente, în cazul de față avem de a face cu o carte de atitudine, de interpretare, care va prilejui dezbateri și noi eforturi de gândire inovatoare. Autorul înfățișează o istorie vie, în desfășurare, în care actorii de pe scena vieții economice și sociale își aduc permanent contribuția la desfășurarea proceselor înfățișate. Refuzând să-și asume tipare de gândire încetățenite de multă vreme, autorul aduce o contribuție semnificativă la evidențierea pârghiilor de bază care au modelat societatea românească din secolul trecut.

Ludovic Báthory

Bujor SURDU, *Visarion Roman (1833-1885)*. Ediție îngrijită de Alexandru Onojescu, Vlad Popovici, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 308 p.

Publicarea tezei de doctorat a profesorului Bujor Surdu reprezintă finalizarea unei însemnate acțiuni de restituire istoriografică, înfăptuită de doi tineri istorici, prin intermediul Facultății de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, Alexandru Onojescu și Vlad Popovici. Elaborată în anii 1946-1947 și susținută în primăvara anului 1947, teza de doctorat a lui Bujor Surdu – pe atunci tânăr istoric – nu a avut șansa să fie editată în condițiile tribulațiilor ideologice de după anul 1948. Bujor Surdu a rămas credincios terminologiei științifice interbelice, el însuși fiind un produs al școlii istorice clujene, și nu a adoptat „limba de lemn” numai pentru a se conforma cerințelor politice momentane. De altfel, o cercetare referitoare la viața unui eminent militant național român din secolul al XIX-lea nu mai era de actualitate, astfel încât și titlul de doctor a fost recunoscut în mod oficial abia în anul 1966, la două decenii de la susținere, în condițiile unui anumit dezgheț ideologic. Astfel că teza de doctorat a zăcut în dosarul personal al profesorului Bujor Surdu timp de câteva decenii, în arhiva Universității „Babeș-Bolyai”, unde a fost descoperită oarecum întâmplător, nu de mult timp. După cum reiese din nota editorilor, profesorul Nicolae Bocșan, eminentul istoric clujean, i-a

îndemnat și încurajat pe cei doi tineri cercetători la publicarea acestei prestigioase monografii referitoare la viața și activitatea lui Visarion Roman. Inițiativa s-a bucurat în egală măsură de susținerea profesorului Marcel Știrban, demn urmaș al profesorului Bujor Surdu la Catedra de istorie contemporană, continuator al spiritului său creator. Profesorul Marcel Știrban a semnat un *Cuvânt înainte*, care reprezintă o adevărată exegeză a personalității istoricului Bujor Surdu, reprezentant de seamă al școlii istorice clujene, atât prin opera sa, cât și prin faptul că a contribuit în mare măsură la formarea unei noi generații de specialiști în istoria modernă și contemporană a României, atât în învățământul universitar, cât și la Institutul de Istorie din Cluj al Academiei Române. După cum remarcă istoricul Marcel Știrban, Bujor Surdu a fost „un exemplu demn de urmat, nu însă ușor de imitat.” Tot astfel, referindu-se la relațiile dintre Bujor Surdu și cei pe care-i îndruma, subliniază că „puterea exemplului e întotdeauna mai mare decât cea a controlului”, astfel că îndeplinirea obligațiilor profesionale devenea pur și simplu o îndatorire morală, iar nu o povară. Statura științifică a profesorului Bujor Surdu se sprijinea pe latura profund umană a personalității sale, care îmbina fermitatea cu prudența, bunăvoința, modestia și înțelepciunea.

Am putea spune că omul Bujor Surdu și-a însușit modelul de comportament al celui pe care a încercat să-l descifreze în anii de tinerețe, eminentul activist pe tărâm politic, economic și cultural Visarion Roman, personalitate de marcă a românilor ardeleni din secolul al XIX-lea. Acest lucru este remarcat și de Vlad Popovici, unul dintre editorii volumului, care a întocmit o notă biobibliografică asupra vieții și activității istoricului Bujor Surdu. Pe lângă faptul că încearcă să deslușească cu succes împrejurările istorice concrete în care doctorandul și-a elaborat teza, autorul adaugă o listă bibliografică utilă în ce privește activitatea științifică a istoricului Bujor Surdu. Și mai evidentă apare valoarea de model a vieții desfășurate de acest militant național în introducerea biografică elaborată de Alexandru Onoiescu, intitulată *Visarion Roman. O viață între succese și iluzii*. Studiul biografic reprezintă o reușită trecere în revistă a coordonatelor activității lui Visarion Roman, întregită cu referințe preluate din contribuțiile unor istorici care au studiat aspecte ale vieții sale, în special după elaborarea tezei de doctorat de către Bujor Surdu. Tabelul cronologic anexat etapizează fazele principale ale vieții lui Visarion Roman.

Este util acest lucru, întrucât capitolul prim al tezei de doctorat elaborate de Bujor Surdu cuprinde, în mod firesc, biografia lui Visarion Roman. Se insistă – în această parte a lucrării – mai mult asupra vieții personale, asupra relațiilor de familie. Reiese că Visarion Roman a avut parte de o situație materială extrem de modestă de-a lungul întregii sale vieți, nereușind să dobândească susținere suficientă în contextul social-politic al epocii. Aceasta cu atât mai mult, cu cât nu se sfia să-și susțină opiniile personale cu hotărâre în fața oricui, ajungând în conflict cu personalități influente ca Andrei Șaguna. Pe de altă parte, a reușit să dobândească sprijinul relativ constant al lui George Barițiu, insuficient însă pentru a obține susținere în rețeaua instituțională oficială, cu atât mai mult, cu cât se opunea sistemului politic dualist austro-ungar. S-a alăturat deci aripii pasiviste din mișcarea națională românească.

Autorul insistă asupra faptului că, datorită condiției materiale modeste, Visarion Roman nu a reușit să-și desăvârșească instrucția școlară la nivelul necesar, deși era înzestrat cu inteligență, hărnicie și putere de muncă deosebite, recunoscute chiar și de adversarii săi. Nu a putut deci căpăta un post bine plătit în învățământul românesc, dar a ajuns primul bibliotecar al Astrei, iar în 1877 a devenit membru corespondent al Academiei Române. Neavând susținere oficială, Visarion Roman a fost nevoit să recurgă la rețeaua economică particulară. Întrucât aceasta se afla abia în faza de constituire, Visarion Roman a avut energia necesară de a întemeia primele instituții de credit românești din Transilvania, *Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari* și *Banca Albina*. El însuși a avut puțin de câștigat de pe urma acestui fapt, dar Banca Albina a contribuit la întreținerea familiei după moartea sa neașteptată. Activitatea ziaristică i-a adus, de asemenea, anumite venituri și l-a pus totodată în legătură nemijlocită cu frământările politice ale vremii, el fiind un militant marcant al mișcării naționale românești.

Autorul dedică, de altfel, un capitol special acestui domeniu de activitate al lui Visarion Roman, intitulat *Activitatea politică*. Energia, hotărârea de luptă și clarviziunea au călăuzit faptele lui

Visarion Roman în acțiunile inițiate pentru afirmarea opiniei publice românești din Ardeal, chiar dacă el s-a menținut în mod formal pe plan secundar, lucrând în numele lui George Barițiu și Ilie Măcelariu, care trebuiau feriți de eventualele represii ale autorităților dualiste. Momentul culminant al contribuției lui Visarion Roman la conturarea noii tactici politice a elitei române din Transilvania l-a reprezentat conferința de la Miercurea din martie 1869, care urma să adopte o hotărâre cu privire la tactica de recomandat în cursul alegerilor parlamentare din același an. După cum se știe, guvernul a decis pentru Transilvania un sistem electoral revolut care diminuă în mod evident posibilitățile de reprezentare românilor, astfel că majoritatea frunțașilor români se pronunțau pentru ne reprezentarea la alegeri. Guvernul maghiar a încercat să-i determine pe mitropoliții români să acționeze pentru a-i convinge pe români să participe la alegeri.

Frunțașii români din Ardeal trebuiau să ia deci o decizie în ce privește tactica electorală, iar în aceste condiții inițiativa lui Visarion Roman pentru convocarea conferinței de la Miercurea s-a dovedit decisivă pentru evoluția viitoare a mișcării naționale românești. Istoricul Bujor Surdu scoate în evidență dibăcia cu care a acționat Visarion Roman cu acest prilej pentru a asigura victoria aripii pasiviste, deși adepții mitropolitului Andrei Șaguna au luat parte la adunare. Tot astfel reiese că, de fapt, adepții activismului au adoptat o atitudine resemnată, fără a insista în mod deosebit pentru a impune participarea la alegerile parlamentare. Autorul remarcă o nouă tendință în mișcarea politică românească, întrucât preeminența în cadrul ei a trecut din mâna liderilor bisericești în cea a elitei politice mirene. Dar această elită politică a avut un anumit preț de plătit după triumful de la Miercurea, întrucât Partidul Național Român din Ardeal, care s-a format tot atunci, a fost interzis din activitate. În cele ce urmează, Bujor Surdu semnalează o anumită scădere a interesului manifestat de Visarion Roman pentru viața politică, atenția sa fiind orientată cu precădere spre domeniul economic de activitate, în scopul înființării instituțiilor de credit românești. Se remarcă în acest sens că o expunere prea evidentă în prim-plan politic ar fi pus în primejdie dezvoltarea liniștită a băncilor nou înființate.

Activitatea financiară a militantului român este studiată într-un capitol aparte, intitulat *Economistul Visarion Roman*, capitol căruia autorul îi dă o atenție deosebită. Scoate în evidență faptul că Visarion Roman a manifestat interes pentru problemele cooperăției încă din tinerețe, când a fost numit redactor responsabil la „Telegraful român.” Tocmai de aceea, Bujor Surdu combate opinia potrivit căreia Visarion Roman s-ar fi inspirat de la cooperatorii sași, atunci când a înființat *Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari* în anul 1868. Tot astfel reiese că Visarion Roman a conceput băncile cooperatiste nu pentru a-și îmbunătăți propria situație materială, ci pentru a servi necesitatea de credit ale păturilor largi ale populației românești, îndeosebi ale țărănimii. El a făcut parte dintre acei clarvăzători care și-au dat seama că fără sprijin economic, asigurat din resursele proprii, românii nu vor dobândi emanciparea politică și culturală. În acel moment – în deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea – niciun frunțaș român nu era conștient de acest lucru, subliniază Bujor Surdu. De aceea, numai printr-o asiduă persuadare a reușit Visarion Roman să se asigure de sprijinul altor frunțași români pentru realizarea proiectelor sale. El s-a gândit la înființarea unor societăți de credit care să patroneze activitatea economică a tuturor românilor din Transilvania, tocmai de aceea, înființarea Societății de păstrare și împrumut de la Rășinari a reprezentat pentru Visarion Roman doar un prim pas, un experiment, pe care l-a abandonat, atunci când a dobândit suficientă experiență pentru a trece mai departe. Dar plecarea lui Visarion Roman a dus la un recul imediat în activitatea Societății de la Rășinari.

Bujor Surdu prezintă proiectele ample inițiate de Visarion Roman în anii următori, cum ar fi Societatea pentru înaintarea stării materiale a poporului român din Transilvania, care ar fi trebuit înființată cu sprijinul lui George Bariț și Ioan Rațiu. Tot astfel descrie încercările nereușite ale lui Visarion Roman de a transforma Banca de asigurare „Transilvania” într-o întreprindere preponderent românească, deși ea a fost inițiată și dirijată de oamenii de afaceri sași. Visarion Roman și-a dat seama că institutele de credit pentru români trebuiau întemeiate de ei înșiși, tocmai de aceea a proiectat întemeierea unei „Bănci populare transilvane”, în 1869, apoi a unui „institut de credit pentru agronomi”, denumit Concordia. Toate aceste încercări sunt prezentate în amănunt, iar Bujor Surdu dă

dovadă de temeinice cunoștințe de terminologie bancară, de capacitatea de a pătrunde și a interpreta acțiunile eminentului militant român. Ele sunt de folos, atunci când Bujor Surdu trece la descrierea acțiunilor întreprinse în vederea înființării Băncii Albina, considerată momentul culminant al activității de economist a lui Visarion Roman. Autorul subliniază că Visarion Roman a trebuit să creeze el însuși mai mulți termeni tehnici pentru activitatea bancară, întrucât până atunci aceștia nu au existat în limba română. Numai după ce a realizat și acest lucru, a putut finaliza proiectul de statute, care a fost studiat în amănunt de un comitet provizoriu, care l-a desemnat ca viitor director pe Visarion Roman. Statutele viitoarei bănci au fost aprobate numai după numeroase tergiversări de către guvernul maghiar, cu sprijinul substanțial al membrilor familiei Mocioni și al unei părți însemnate a elitei politice și economice românești. Aflăm însă cu surprindere că mitropolitul Andrei Șaguna s-a opus cu înverșunare înființării unui institut românesc de credit, atacându-l sistematic pe Visarion Roman în coloanele ziarului „Telegraful român.” Spre deosebire de acesta, „Gazeta Transilvaniei” și George Bariț l-au sprijinit cu consecvență. Ulterior s-a trecut la subscrierea acțiunilor și reiese că Anton și Alexandru Mocioni au avut o contribuție substanțială la constituirea capitalului social. Din punctul de vedere al istoriei sociale ardelenesti, este foarte interesant tabelul referitor la profesia celor care au subscris acțiunile, preluat de Bujor Surdu din calendarul „Amicul poporului.” Reiese că majoritatea acțiunilor au fost subscrise de „economi și proprietari”, „amplioiați și notari comunali”, preoți, comercianți și avocați, care au reprezentat 70% din numărul de acționari. Aceasta reprezintă un important indiciu asupra păturii de mijloc românești din Transilvania, care era în curs de constituire. În cele din urmă Banca Albina și-a inaugurat activitatea în anul 1872 și iarăși aflăm cu surprindere că anumite personalități românești n-ar fi dorit ca Visarion Roman să figureze în conducerea băncii, în pofida stăruințelor sale de a-i da viață. Activitatea băncii a adus un succes financiar de la bun început și ea a rezistat și în condițiile crahului financiar din Austro-Ungaria, care a izbucnit în anul 1873, paralizând sistemul de credit timp de mai mulți ani. Totuși, Bujor Surdu nu arborează o atitudine triumfalistă în demersul său științific, dezvăluind și unele eșecuri, ca de exemplu încercarea de a înființa reuniuni de credit cooperatiste la sate. Tot astfel sunt zugrăvite diferitele conflicte de interese care au apărut datorită cercurilor de influență care au divizat în mod inevitabil pe oamenii de afaceri români. Un important succes a înregistrat însă Banca Albina în domeniul creditelor ipotecare, astfel încât românii au ajuns să achiziționeze suprafețe însemnate de teren cultivabil în Ardeal. Tot astfel, cu sprijinul sau după modelul Albinei, au luat naștere numeroase alte instituții de credit românești în Transilvania. Bujor Surdu face o scurtă incursiune în activitatea Albinei și după moartea lui Visarion Roman, în 1885, și subliniază că rețeaua bancară a dus la o anumită emancipare economică a românilor din Ungaria. Considerăm că activitatea economică a lui Visarion Roman este descrisă în cel mai reușit capitol al lucrării de doctorat, întocmit cu deosebită acuratețe de Bujor Surdu.

Acțiunile politice și economice intense i-au alimentat lui Visarion Roman convingerile ferme, pe care dorea să le afirme în fața unui public cât mai larg, astfel încât el a năzuit timp de câteva decenii la editarea unui cotidian care să se adreseze tuturor românilor din Ardeal. Bujor Surdu înfățișează și străduințele de natură jurnalistică ale lui Visarion Roman, începând cu colaborarea la „Telegraful român” și până la repetatele încercări de a edita un cotidian la Sibiu, sub egida Partidului Național Român. Tot astfel considera că idealurile politice ale ardelenilor trebuie înfățișate și cititorilor din România, lucru pe care l-a înfăptuit în coloanele ziarului „Românul”, editat de C. A. Rosetti. Un capitol aparte este dedicat activității publicistice a lui Visarion Roman, capitol care dă impresia că nu s-a păstrat în întregime. De altfel, în bogata anexă care însoțește teza de doctorat sunt publicate numeroase documente care ar fi putut întregi informațiile din acest capitol. Întreaga corespondență de presă realizată de Visarion Roman în coloanele ziarului „Românul” a fost recent reconstituită de Vlad Popovici și Alexandru Onojescu și este în curs de editare într-un volum separat. Din păcate, teza de doctorat nu s-a păstrat în întregime, căci în subtextul manuscrisului se fac trimiteri la capitolul intitulat *Activitatea pedagogică*, care nu a putut fi identificat de editori. Chiar și așa, disertația elaborată cu deosebită temeinicie de Bujor Surdu reprezintă o frescă amplă și veridică a vieții și activității lui Visarion Roman, militant de frunte al românilor ardeleni. Deși teza de doctorat în sine ar fi trebuit să marcheze doar debutul activității de cercetător științific a lui Bujor Surdu, ea

este elaborată cu asemenea cunoaștere a meșteșugului istoriei, încât reprezintă un îndrumar metodologic și pentru tinerii cercetători din zilele noastre. Pe de altă parte, ea a fost elaborată în împrejurări social-economice și politice potrivnice. În condițiile inflației galopante postbelice nu se mai puteau face în vederea documentării deplasări de lungă durată în alte localități, care implicau cheltuieli de nesuportat. Din această cauză, autorul nu a putut identifica toate sursele documentare, pentru a obține informații exhaustive, precum și-ar fi dorit. Noile izvoare de informații cu privire la viața și activitatea lui Visarion Roman, Ilie Măcelaru și alți militanți români au devenit utilizabile în ultimul timp, ceea ce face posibilă și necesară elaborarea unor noi lucrări de amploare. Tânărul istoric Alexandru Onojescu și-a asumat această sarcină, sub îndrumarea competentă a profesorului universitar Nicolae Bocșan, prestigiosul profesor al Universității „Babeș-Bolyai”. Profesorul Nicolae Bocșan este în egală măsură un prețuitor al personalității științifice a lui Bujor Surdu, cât și un admirator al staturii istorice a lui Visarion Roman.

În acest chip, a luat naștere o nouă disertație doctorală, care scoate încă o dată în evidență rolul deținut de Visarion Roman, alături de alte personalități, în acțiunile elitei românești din Transilvania în a doua parte a secolului al XIX-lea.

Ludovic Báthory

Gabriel ASANDULUI, A.C. Cuza. Politică și cultură, Iași, Edit. Fides, 2007, 336 p., 7 anexe

Pe tematica antisemitismului românesc și a promotorilor acestuia istoriografia românească s-a îmbogățit cu un nou titlu. Profesorul ieșean Gabriel Asandului ne propune lucrarea *A.C. Cuza. Politică și cultură*, tipărită de Editura Fides, din Iași. „Patriarh al antisemitismului românesc” cum a fost numit, A.C. Cuza nu s-a bucurat de o analiză de proporții până acum în spațiul istoriografic, astfel încât salutăm ca binevenit acest demers științific. O tematică atât de vastă, prin multitudinea de titluri, volume de documente, dar și păreri pro și contra, ca aceea a antisemitismului românesc, ar putea genera o reținere față de necesitatea unei astfel de cărți. Însă personalitatea liderului de partid, parlamentarului, ideologului, profesorului universitar Alexandru A. Cuza nu s-a bucurat în istoriografia noastră de o analiză amplă, astfel încât considerăm apariția acestei lucrări pe deplin justificată.

După o concisă *Introducere* (p. 7-13), autorul ne propune un prim capitol, *A.C. Cuza – omul și opera* (p. 14-86), structurat în patru secțiuni. Prima, *Schiță biografică*, surprinde prin elucidarea originilor lui A.C. Cuza, deși nedovedite clar. Subcapitolul conține detalii semnificative ale vieții sale, dar și episoade peste care se trece prea repede. Al doilea subcapitol, *Activitatea didactică*, și el interesant, ni-l prezintă pe A.C. Cuza în postura de profesor universitar și decan al Facultății de Drept de la Iași, însă nu ne relevă nimic despre activitatea sa de până în 1901, anul debutului în cariera universitară. Profesorul ieșean apare din paginile cărții prins între pedagogul și administratorul pedant și desăvârșit, și scandalurile publice în care, cu voia sau fără voia lui, a intrat. De la conflictul de debut cu N. Basilescu, membru în comisia universitară de admitere a lui Cuza care l-a respins, și mult mai cunoscutele conflicte cu Rectoratul Universității, în scandaluri de corupție sau în „cazul Corneliu Zelea Codreanu”, profesorul ieșean apare ca o personalitate puternică, dar totodată controversată a mediului universitar românesc. Spre concluziile acestea, ne arată Gabriel Asandului, ne duce și 3. *Activitatea științifică*. Polemica cu N. Basilescu a fost întrecută de un scandal mult mai mare, cu ziaristul Emil Socor. Acuzat de plagiat, A.C. Cuza s-a apărat în justiție, presa vremii comentând îndelung cazul. În rest, din aceste pagini reiese că A.C. Cuza a fost un profesor excelent, care își stăpânea bine materia pe care o studia și o predă, fără să fie un savant și un cercetător de mare finețe al studiilor economice. După cum ne spune și Gabriel Asandului, a avut și preocupări gazetărești, atât în plan cultural-literar, cât și pe plan politic. Însă 4. *Activitatea publicistică* tratează doar primul domeniu al activității sale. Colaborator la diverse reviste între care „Contemporanul”, „Convorbiri literare”, „România Jună”, „Neamul românesc”, Cuza a avut o bogată activitate în plan cultural și

literar, chiar dacă lipsită de succes, după cum dovedește autorul lucrării de față, prin apelul la unii critici literari ai vremii, între care se remarcă Ilarie Chendi.

Capitol al II-lea, *A.C. Cuza și „Chestiunea Evreiască”* (p. 87-174), debutează cu un *Scurt istoric al așezării evreilor pe teritoriul țării noastre*, evidențiind că, deși primii evrei au ajuns pe teritoriul actualei României încă din antichitate, au devenit o problemă demografică majoră abia în secolul al XIX-lea. Problemele din subcapitolul 2, *Apariția antisemitismului modern și cauzele sale*, nu sunt pentru prima oară analizate, dar autorul are meritul de a le explica pentru o mai bună înțelegere a contextului general european al problemei. Subcapitolul „*Chestiunea evreiască*” și *procesul de emancipare a evreilor din România* tratează istoria evreilor din România „de la excludere la emancipare”, după o formulă devenită clasică prin pana lui Carol Iancu, precizând poziția unor mari politicieni români, de la I.C. Brătianu la Vasile Conta și A.C. Cuza. Perioada 1866-1923 este analizată și prin desele schimbări ale legislației privitoare la evrei, însă autorul rămâne dator și cu explicarea eforturilor și poziției comunității iudaice în lupta pentru emancipare. Subcapitolul se încheie cu o prezentare foarte succintă a situației demografice și structurilor socio-profesionale ale României interbelice, fără să analizeze aceste date.

Penultimul subcapitol tratează o temă mult vehiculată în cercurile naționaliste din perioada interbelică – aceea a prezenței evreilor în Universități în funcție de proporția lor în numărul populației totale a României. *A.C. Cuza și „numerus clausus”* este o trecere în revistă a agitațiilor antisemite din universitățile românești în anii 1922-1923, a luptei studenților naționaliști pentru impunerea acestui concept. A.C. Cuza ne este prezentat doar ca susținător al lui „numerus clausus”, pentru ca în subcapitolul următor, Gabriel Asandului să ni-l înfățișeze pe Cuza drept un veritabil ideolog al antisemitismului. Din diversele studii publicate de A.C. Cuza, ca și din manifestațiile politice ale Ligii Apărării Național Creștine privind „chestiunea evreiască”, reiese că avem în față un redutabil adversar al evreilor din România. Judecat după concepțiile politice actuale, A.C. Cuza apare mai degrabă ca un precursor al lui Adolf Hitler, ca un urmaș al lui Mihai Eminescu sau Vasile Conta, deși autorul este mai reținut din acest punct de vedere. Împletind într-o adevărată doctrină idei naționaliste, xenofobe, rasiste și religioase, cuzismul „se prezintă cu sistemul său propriu, complet unitar, științific, al doctrinei național-creștine, dovedind din toate elementele ei, biologice, teologice, economice, sociologice, istorice și din fiecare în parte, că singura soluție posibilă a problemei jidănești este eliminarea jidanilor, care presupune acțiunea imediată, pe toate terenurile, și de orice moment, pe baza unui program lămurit, cu scopul acestei eliminări, necesare și realizabile” (p. 170).

Capitolul III, *A.C. Cuza și viața politică a României moderne* (p. 175-244), este împărțit în patru subcapitole, fiecare prezentând activitatea politică profesorului ieșean în tot atâtea partide politice. După scurtul episod socialist din tinerețe, A.C. Cuza a intrat în Partidul Conservator, apropiat de gruparea junimistă, care l-a susținut să ajungă în parlament la 1892. Urmează apoi colaborarea cu Nicolae Iorga în Partidul Naționalist Democrat. Gabriel Asandului consacră câteva pagini raporturilor cu Iorga, programului politic al P.N.D și primelor elemente doctrinare antisemite. Mult mai multe pagini sunt dedicate L.A.N.C. Formarea Ligii și primele căutări politice, relațiile cu celelalte grupări de dreapta, programul politic și structura partidului beneficiază de o analiză mai detaliată. Ruptura politică L.A.N.C. – L.A.N.C. Statutară și apariția Legiunii Arhanghelul Mihail sunt prezentate de asemenea pe larg. Ultimul subcapitol este dedicat Partidului Național Creștin. Apropierea de Octavian Goga, precizările doctrinare, raporturile cu celelalte partide și cu regele sunt principalele puncte supuse cercetării atente de autor. De asemenea, alegerile din 1937 și numirea guvernului Goga sunt supuse investigației. Câteva măsuri legislative și rolul lui Cuza la acestea înainte de eșecul final sunt prezentate într-o formă destul de simplă. Din păcate s-a strecurat o greșeală, devenită o marotă istoriografică: formula guvernul Goga-Cuza este greșită. În realitate doar Goga a fost prim-ministru, în vreme ce Cuza, nemulțumit de caracterul moderat al legislației antisemite decise de președintele Consiliului de Miniștri, s-a retras la Iași, în începutul anului 1938.

Capitolul al IV-lea, *Activitatea parlamentară a lui A.C. Cuza* (p. 245-295), este divizat tot în cele patru perioade ale vieții politicianului. Educat la școala junimistă, apropiat și susținut de

Titu Maiorescu, profesorul ieșean a debutat în viața parlamentară cu un proiect legislativ asupra organizării învățământului profesional. Încă din acei ani A.C. Cuza și-a etalat concepțiile antisemite. Cu toate că proiectul său de debut nu a găsit sprijin parlamentar, A.C. Cuza a devenit, după cum arată Gabriel Asandului, un susținător fervent al cauzei antisemite. Perioada colaborării cu Iorga l-a prins pe A.C. Cuza în fața unui moment hotărâtor pentru destinul României. Adept al intervenției armate de partea Triplei Înțelegeri, Cuza a avut o activitate parlamentară în anii 1914-1916 în favoarea revizuirii Constituției și implementării reformelor liberale. După război s-a îndepărtat de Iorga, dar s-a implicat activ în marile probleme ridicate în fața parlamentului: reformele, situația economică postbelică, grevele din 1920, dar și „minoritatea neasimilabilă a jidanilor” (p. 269). Adept al naționalismului radical, A.C. Cuza a părăsit partidul înființat în colaborare cu Iorga și și-a creat propria formațiune politică: L.A.N.C. Acest fapt nu i-a adus succese electorale care să-l propulseze în parlament la 1922. Deși partidul său nu a avut o pondere semnificativă în camerele parlamentului, unde nu a prins toate legislaturile, A.C. Cuza s-a făcut în repetate rânduri auzit, măsurile sale legislative fiind o prelucrarea a unor idei mai vechi, din vremea naționalist-democrată și chiar din perioada junimistă. Legea monopolului alcoolului, legea presei, propuneri cu caracter economic, măsuri privind securitatea statului, proiecte de politică externă, toate au fost îmbrăcate în haina antisemitismului. Cu toate că a fost un adept al democrației parlamentare pe care a apărut-o în forul legislativ superior al țării, A.C. Cuza a încurajat formațiunile de extremă dreapta și a militat pentru o apropiere de state nedemocratice, precum Italia lui Mussolini sau Germania lui Hitler. Ultima perioadă parlamentară pe care o studiază autorul, cea de sub mandatul Partidului Național Creștin, nu se deosebește de cele anterioare prin activitatea legislativă.

Considerațiile finale (p. 296-301), cu rol de concluzii, păcătuiesc prin faptul că sunt prea succinte, și păstrează câteva note de subsol, care arată că nu toate aceste considerații sunt ale autorului. Finalul lucrării trădează o oarecare reticență a autorului în tratarea acestei teme, de frica unei eventuale „etichetări”, probabil ca „antisemit”. Se vede, pe parcursul întregii lucrări, o reținere în studierea unor aspecte mai puțin cunoscute din viața și activitatea lui A.C. Cuza. Lipsește menționarea implicării lui A.C. Cuza de la începutul secolului XX într-o serie de incidente antisemite. Autorul conchide că, în parlament, Cuza nu și-a iertat nici chiar colegii de partid, însă nu ne dă niciun exemplu concludent în acest sens. Nu sunt precizate poziția sa în problema rapturilor teritoriale din vara anului 1940, nici atitudinea sa în anii 1941-1944. Nu ni se spune nimic despre ultimii ani de viață și ce au făcut noile autorități comuniste, din momentul în care Petru Groza a devenit prim-ministru. Știut fiind faptul că o serie de personalități cu „etichete” de fasciști au ajuns în închisori încă înainte de anul 1947, ne întrebăm ce l-a salvat pe Cuza.

Lucrarea mai cuprinde o *Bibliografie* (p. 302-310) destul de completă, șapte *Anexe* (p. 311-324), alese însă fără să respecte niciun criteriu științific, care au doar o aparentă legătură între ele, un necesar *Indice de nume*, o listă de *Abrevieri* și patru pagini, cu fotografiile ale familiei și din diverse etape ale vieții lui A.C. Cuza, de data aceasta bine selectate. Lucrarea *A.C. Cuza. Politica și cultură* are o arhitectură echilibrată, un stil fluent și clar, este bine documentată, apelând la izvoare, dar și la o bibliografie diversă, cu analize pertinente, reprezentând o lectură ușoară și binevenită.

Radu Florian Bruja

Lucian NASTASĂ, „Suveranii” universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale, vol. I: *Facultățile de Filosofie și Litere (1864-1948)*, Cluj-Napoca, Edit. Limes, 2007, 571 p.

Istoriografia românească din perioada recentă cunoaște puține exemple de cercetare sistematică a unor problematici, indiferent de specificul acestora. Tentațiile financiare sau instituționale, aplecarea spre facil și glorie efemeră, atunci când nu este vorba pur și simplu de incompetență profesională, au făcut ca multe proiecte inițial promițătoare să rămână suspendate sau atârinate într-un colț al începuturilor veșnic privite cu nostalgie. Într-un fel ironic propriu, istoriografia

nu s-a putut detașa de obiectul său de studiu favorit, iar aceste începuturi istoriografice au rămas la fel de incerte precum cele ale istoriei înseși.

Lucian Nastasă reprezintă o excepție îmbucurătoare și în același timp stenică, demnă nu doar de semnalat, dar și de urmat ca model de reușită intelectuală și academică. Cartea asupra căreia ne oprim în rândurile de față face parte dintr-un program vast de cercetare pe care istoricul Institutului „George Barițiu” din Cluj-Napoca l-a derulat, referitor la fenomenul formării intelectualității românești în epoca modernă și la rolul cultural și social pe care acesta și l-a asumat. Verigă cu verigă, pe baza unei cercetări sistematice a surselor și a cunoașterii aplicate, nu mecanice, a principalelor contribuții teoretice propuse de istoriografia europeană și americană, autorul ne-a vorbit despre devenirea acestui grup (*Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate, 1864-1944*, Cluj-Napoca, Limes, 2006) și despre schimbările produse de ea în societate (*Generație și schimbare în istoriografia română sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999), pentru ca, într-o altă excelentă analiză, să descifreze mecanismele fine ale consacrării sociale (*Intelectualii și promovarea socială în România. Pentru o morfologie a câmpului universitar*, Cluj-Napoca, Limes, 2004). În ciuda masivității, volumul lasă cititorului plăcerea unei lecturi literaturizate, dar nu beletristice, iar cantitatea informației, inedită în cea mai mare parte, este șlefuită prin calitatea stilului. Darul scrisului, ce amintește de formația clasică a predecesorilor moderni de a căror posteritate istoricul se preocupă, îi mulțumește și pe cititorii cei mai pretențioși. Modelul urmat pare a fi acela al Junimii de odinioară, într-o încercare reușită de a-i satisface și în plan istoriografic exigențele, adesea invocate, dar prea puțin îndeplinite atunci.

Două sunt conceptele centrale în jurul cărora analiza autorului se construiește unitar, acelea de „elită intelectuală” și de „generație”, iar exemplele sunt reprezentate de Facultățile de Filosofie și Litere din cadrul Universităților din București, Iași și Cluj. Dintre diversele categorii care compun intelectualitatea, profesorul universitar ar trebui să se afle, după părerea autorului, „la vârf, pentru că el nu doar gândește și comunică rezultatele cercetărilor lui științifice (...), ci, mai mult, este un formator organizat.” Calitatea și funcția profesională sunt completate de prestigiul social, ca formă specifică de manifestare a unui principiu fundamental al societăților moderne: meritocrația. Așa se și explică de ce corpul universitar, la noi și în întreaga Europă a epocii, s-a constituit în urma parcurgerii unui traseu cultural și profesional bine stabilit și nu a depins de originea socială a celor care l-au compus. Dacă prima serie a universitarilor români se formează exclusiv în Occident, universitățile autohtone vor asigura treptat pregătirea de bază, și doar specializarea, în special sub forma doctoratelor, va fi obținută în Franța sau Germania, mai puțin în Italia, Anglia sau Elveția. Disputa în jurul chestiunii întâietății spațiului francez față de cel german este falsă, deși subiectul a acoperit numeroase pagini, de la Pompiliu Eliade și până astăzi. Studiul arhivelor universităților franceze și germane a demonstrat, cum arată și studiile lui Lucian Nastasă, complementaritatea diverselor orientări ale tinerilor care se îndreaptă spre Apus pentru a-și desăvârși pregătirea, și nu existența vreunui monopol educațional.

Conceptului de generație în procesul construirii statului român modern i s-ar cuveni cu prisosință o lucrare distinctă, iar contribuțiile autorului despre care e vorba aici vor trebui avute în vedere. Două sunt generațiile care s-au succedat între 1859 și 1918. Prima este cea pașoptistă, care pune bazele României moderne și marchează momentele fondatoare ale acesteia: revoluția de la 1848, unirea Principatelor la 1859 și obținerea independenței statului în urma războiului ruso-româno-turc și a Congresului de pace de la Berlin din 1878. O generație de oameni instruiți în Occident în universitățile despre care am vorbit și educată în spiritul ideologiei liberale și naționale, prin contactele directe cu societățile masonice, ai caror membri devin aproape fără excepție. Tinerii întorși în patrie s-au angajat fără ezitare în construirea noilor instituții și mentalități, în asumarea deciziei politice, în esență în imitarea modelului occidental, condiție de neocolit în încercarea părăsirii lumii de tip oriental și „intrării în Europa.” Așa cum spunea și Eugen Lovinescu într-o lucrare clasică de analiză a civilizației române moderne, totul era de făcut și ei au făcut totul. Lipsa delimitării sferelor

acțiunii sociale era explicabilă prin urgența acțiunii. Chiar dacă unii dintre membrii săi, Ion Brătianu sau Ion Ghica de exemplu, au fost longevivi, generația pașoptistă s-a stins în deceniul nouă al secolului al XIX-lea.

Succesorii au conturat o generație care s-a deosebit fundamental de aceea a fondatorilor, în primul rând prin profesionalizarea ei, și nu prin stabilirea unor obiective diferite. Ea era compusă din oameni politici, profesori, medici, ingineri, arhitecți, militari, funcționari etc., fiecare aparținând unui anumit corp social, cu regulile, regulamentele, ierarhiile lui. Bineînțeles, există și cazuri speciale, cum ar fi cele ale rectorilor Universităților din București și Iași, membri de drept ai Senatului, conform Constituției de la 1866. Profesionalizarea, în cadrul căreia facultăților le-a revenit rolul principal, a înlocuit angajarea multifuncțională, în condițiile în care consolidarea noilor structuri impunea cunoștințe și aptitudini specializate. Mecanismele de consacrare a apartenenței la un anumit grup social, în cazul de față cel universitar, erau atât asociate cu exigențe profesionale riguroase, cât și legate de afinități personale care, uneori, cu certitudine nu întotdeauna, aveau legătură și cu sfera politicului. Exemplele legăturilor dintre A. D. Xenopol și N. Iorga sau dintre acesta din urmă și I. Ursu ni se par elocvente. Ele au marcat nu doar parcursul universitar al celor amintiți, dar și pe cel de academicieni.

În acest context, aspectul ideologic a cunoscut o dublă valorizare. În primul rând, sfera de cuprindere a acțiunii sociale a fost dominată de cele două valențe ideologice ale statului modern, legate de liberalism și naționalism. Statul modern a fost liberal și național deopotrivă, în proporții diferite, în funcție de realitățile europene ale momentului. Dacă Occidentul a cunoscut, cu nuanțele de rigoare ce nu trebuie neglijate, o preeminență a liberalismului față de naționalism, centrul și sud-estul european au cunoscut o accentuare a naționalismului, care a limitat influența valorilor liberalismului. La noi, națiunea s-a definit în primul rând dintr-o perspectivă etnică, și nu din aceea a contractului social, lucru valabil, după părerea noastră, și în perioada interbelică, ba chiar și astăzi. „Românul”, și nu „cetățeanul”, a reprezentat baza națiunii, cu toate consecințele care au decurs de aici. Printre acestea, a existat și una referitoare la selecția operată în interiorul corpului universitar. „Imposibila alteritate”, despre care pertinent vorbește autorul, s-a manifestat și aici, în mod inevitabil am spune, consecința fiind pierderea unor specialiști de reală valoare, cum ar fi, de exemplu, filologul Moses Gaster, obligat să părăsească România. Fenomenul scoate în evidență, din nou, una dintre contradicțiile societății românești a epocii. Imposibila conciliere interetnică s-a datorat însuși regimului politic inaugurat de Constituția de la 1866, și nu preferințelor personale sau subiective.

În al doilea rând, prin însăși misiunea sa, profesorul universitar devenea portdrapelul educației patriotice, în special în cadrul Facultăților de Litere și Filozofie, ale căror programe școlare se pretau unor abordări puternic ideologizate. Universitatea a devenit, alături de alte instituții precum biserica, armata sau învățământul secundar, un instrument eficient în difuzarea discursului referitor la națiune și la sentimentul de devotament față de ea. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a pus în practică, în acest sens, o politică de sprijinire a intelectualilor români ardeleni refugiați în Vechiul Regat, mai ales după 1867. Mulți dintre ei, precum August Treboniu Laurian sau Aaron Florian, au fost angajați în diverse instituții patronate de minister, inclusiv în universități, și îndemnați, dacă mai era nevoie, să contribuie la propaganda în favoarea ideii naționale. Atât ministrul liberal Spiru Haret, cât și omologul său conservator Titu Maiorescu s-au remarcat și ca ocrotitori ai intelectualilor români refugiați din Transilvania regimului dualist.

Lucian Nastasă pare a fi un benedictin contemporan, care, probabil, va continua analiza, luând în considerare celelalte facultăți ale universităților românești, în special pe cele de științe, mai puțin ideologizate, dar fără de care imaginea de ansamblu nu ar fi completă. Nu putem decât să așteptăm cu multă curiozitate lecturile pe care ni le va propune.

Alin Ciupală